

УДК 159.9.316.6

РУДА Н. Л.*Миколаївський національний університет імені В. О. Сухомлинського*

СОЦІАЛЬНИЙ ІНТЕЛЕКТ ПСИХОЛОГА ЯК ЧИННИК ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

У статті розкрито розуміння феномену «соціальний інтелект». Представлено теоретичний аналіз поглядів вітчизняних та зарубіжних вчених на проблему співвідношення соціального та загального інтелекту. Охарактеризовано взаємозв'язок соціального інтелекту та успішності у професійній діяльності особистості.

Ключові слова: соціальний інтелект, загальний інтелект, комунікативна компетентність, соціальне мислення.

Актуальність. XXI століття в психології часто називають століттям соціального інтелекту. Посилення уваги до цього виду інтелекту зумовлено розширенням меж комунікативного простору, яку супроводжують процеси глобалізації, розвиток міжкультурної комунікації, посилення інтегративних тенденцій у науці.

Саме соціальний інтелект відповідає за закономірності побудови «картини соціального світу», тобто функціонування механізмів перцепції, декодування і конструювання уявлень про широкі соціальні реалії. Отже, соціальний інтелект є провідним компонентом успішного включення особистості у соціальне життя суспільства та її професійну діяльність. У більшості сучасних досліджень соціальний інтелект розглядається як здатність, що забезпечує успішність соціальної адаптації (С.Х. Бердардо, М.Р. Бітянова, О.І. Савенков), ефективність професійної реалізації (Є.В. Беляєва, Г.В. Берклунд, Н.А. Лужбіна) та конструктивність міжособистісної взаємодії (Ю.М. Ємельянов, О.С. Михайлова, В.М. Куніцина, М.Л. Тарасенко) [4, 5, 6, 10, 12, 13, 20].

Досконале володіння майбутніми фахівцями своєю професійною діяльністю постає запорукою продуктивного вирішення фахових завдань, пов'язаних переважно із здатністю правильно розуміти власну поведінку та поведінку інших людей, з адекватним відображенням партнерів по спілкуванню й діяльності, з умінням налагоджувати взаємодію у групі та формувати команду. Зазначені вище уміння й навички (науковий статус яких визначається поняттям «соціальний інтелект») необхідні, насамперед, для ефективної міжособистісної взаємодії та успішної соціальної адаптації представникам комунікативних професій.

Деякі дослідження спрямовані на з'ясування впливу соціального інтелекту на професійне становлення молодих спеціалістів [18], детермі-

націю діяльності менеджерів [4, 8, 17], значущість соціального інтелекту у професійній діяльності психологів [3, 5, 14, 21].

Незважаючи на численні дослідження у галузі вивчення соціального інтелекту, можна зазначити, що й досі соціальний інтелект не є теоретично і експериментально розробленою категорією. Отже, необхідний системний аналіз наукового знання про співвідношення соціального та загального інтелекту, що відкриває шляхи до вирішення питання, який саме вплив здійснює соціальний інтелект на успішність особистості у різних видах діяльності, в тому числі й професійній.

Постановка проблеми. Соціальний інтелект як психологічна характеристика особистості становить основну складову її професійно-важливих якостей, які в роботах багатьох дослідників (Ж. Вірна, О. Власова, Н. Коврига, Е. Носенко, В. Панок, Н. Пов'якель, Н. Пророк, Н. Романова, С. Руденко, Н. Чепелева та ін.) представлені у вигляді списків та теоретичних моделей особистості фахівця. А отже, місце соціального інтелекту у системі професійно-важливих якостей спеціаліста комунікативних професій визначене не досить чітко і представлене, здебільшого, опосередковано: через комунікативну компетентність, соціально-психологічну компетентність, соціальну сміливість, ефективність взаємодії, психологічну проникливість, вербальну/ невербальну чутливість, соціальне мислення. До того ж проблема співвідношення соціального та загального інтелекту представляє для вчених суттєвий інтерес – й досі йде наукова дискусія стосовно того, чи є соціальний інтелект взагалі інтелектом.

Мета статті: теоретичне дослідження співвідношення соціального і загального інтелекту, а також розкриття зв'язку між специфікою соціального інтелекту особистості та успішністю її професійної діяльності.

Теоретичне обговорення проблеми

У сучасній вітчизняній психології можна зустріти різноманітні трактування соціального інтелекту. Так, деякі вчені у визначенні соціального інтелекту ототожнюють його із здатністю до пізнання себе та інших людей. Ю.М. Ємельянов трактує соціальний інтелект як «стійку, засновану на специфіці розумових процесів, афективного реагування та соціального досвіду здатність розуміти самого себе, а також інших людей, їхні взаємостосунки та прогнозувати міжособистісні події» [10]. О.С. Михайлова зазначає, що соціальний інтелект – це засіб розуміння вчинків та дій людей, розуміння мовної продукції людини, а також її невербальних реакцій [16]. К.О. Абульханова-Славська розуміє соціальний інтелект як міжособистісну взаємодію [1]. В роботах Г.П. Геранюшкіної соціальний інтелект пояснюється як здатність людини розуміти не лише інших, але і саму себе у постійній зміні психічних станів і міжособистісних стосунків, усвідомлювати і прогнозувати результати як власної поведінки, так і партнера по взаємодії [8]. В.Н. Дружинін зазначає, що соціальний інтелект – це здатність, яка дає змогу більш вдало пізнати внутрішній світ особистості, диференціювати її міжособистісні стосунки та прогнозувати поведінку у різноманітних ситуаціях. М.Г. Некрасов трактує соціальний інтелект як здатність до розуміння і оперування інформацією про взаємостосунки людей і груп. Д.В. Ушаков розуміє соціальний інтелект як здатність до пізнання соціальних явищ, яка складає лише один із компонентів соціальних умінь і компетентності, але не вичерпує їх [22].

Зважаючи на термінологічну невизначеність цього поняття, слід зазначити, що під соціальним інтелектом ми пропонуємо спиратися на таке визначення соціального інтелекту: **соціальний інтелект** – це складна динамічна структура особистості, яка представляє сукупність здібностей до пізнання соціальних явищ та детермінує успішність соціальної адаптації та взаємодії.

Ще у ранніх спробах вчених простежувалася тенденція розглядати соціальний інтелект як самостійний психічний феномен. Ще Е.Торндайк вважав соціальний інтелект особливою якістю, яка існує окремо від звичайного інтелекту. Аналогічні погляди на трактування соціального інтелекту можна простежити у роботах таких зарубіжних психологів, як Г. Олпорт, Д. Векслер, Е.П. Верон, Дж. Гілфорд, О. Джон, С. Космитський. Серед вітчизняних вчених такої ж позиції дотри-

мувалися: Г.П. Геранюшкіна, В.О. Лабунська, О.О. Бодальов, О.С. Михайлова, Д.В. Люсін: їхні дослідження засвідчили наявність низьких показників кореляції соціального і загального інтелекту. У роботах Л.І. Уманського, Б.М. Теплова простежується тенденція до ототожнення соціального інтелекту із практичним розумом, який є відносно незалежним психологічним утворенням.

Отже, розглядаючи проблему соціального інтелекту, деякі вчені виходили з того, що здатність до пізнання поведінки є утворенням максимально незалежним від стану загальноінтелектуальних здібностей.

Поряд з цим у соціальній психології існує і протилежна точка зору, згідно з якою соціальний інтелект ототожнюється з інтелектом або деякими пізнавальними здібностями (Г. Айзенк, Р. Селман, Л.І. Анциферова, О.Б. Чеснокова, М.І. Бобнева, А.Л. Южанінова, Н.В. Бачманова, Н.О. Стафуріна). Вирізняльною особливістю їхньої позиції є погляд на природу соціального інтелекту як другорядного поняття відносно загального інтелекту. В межах цього підходу розглядаються основні закономірності його формування, етапи розвитку, роль середовища у формуванні даного специфічного виду здібностей до пізнання і поведінки у соціумі.

Н.О. Кудрявцева здійснює спробу співвіднести загальний та соціальний інтелект через інтегративний показник інтелектуального потенціалу особистості «єдність інтелекту» [11].

Інші вчені – Дж. Годфруа, Д. Майєрс, М.Г. Некрасов – розглядали соціальний інтелект як синонім поняття «соціальне мислення» та «соціальна перцепція» [15]. В цьому випадку провідною функцією соціального інтелекту є пізнавальна функція.

У свою чергу І.Ф. Баширов та О.С. Савенков трактують соціальне мислення лише як елемент соціального інтелекту [3, 20]. Вирішення проблеми співвідношення даних понять ілюструє концепція К.О. Абульханової-Славської, яка пов'язує соціальне мислення з функціонуванням свідомості особистості, що характеризується активністю та аналітичністю [1]. Тоді як функціонування соціального інтелекту пов'язується зі ставленням людей один до одного.

Особливої точки зору на розуміння соціального інтелекту саме як інтелекту дотримувалася група вчених, яка розглядає соціальний інтелект як неоднозначно пов'язаний з академічним, але не є тотожним йому (М. Форд, М. Тисак, Д.В. Ушаков) [22]. Згідно з їхніми поглядами, соціальний

інтелект є видом інтелекту, але досить своєрідним.

Отже, аналіз психологічної літератури засвідчив наявність протилежних поглядів на те, чи можна вважати соціальний інтелект взагалі інтелектом. До того ж необхідно з'ясувати чи є соціальний інтелект самостійним психологічним феноменом або соціальний інтелект – це прояв загального інтелекту у соціальних ситуаціях.

Теоретичний аналіз психолого-педагогічної літератури дає змогу виділити наступні функції соціального інтелекту: пізнавально-оцінну, комунікативно-ціннісну, рефлексивно-коректувальну.

Пізнавально-оцінна функція виражається у визначенні індивідуальних можливостей для досягнення результатів діяльності, реальної допомоги оточуючих, у визначенні змісту міжособистісних взаємодій, обумовлених процесом соціалізації.

Комунікативно-ціннісна функція соціального інтелекту пов'язана з потребою розуміти оточуючих, і, в свою чергу, бути зрозумілим ними.

З комунікативно-ціннісною функцією тісно пов'язана рефлексивно-корекційна функція соціального інтелекту, яка знаходить, з одного боку, своє відображення у самопізнанні і в усвідомленні переваг та недоліків навчально-пізнавальної діяльності, а з іншого – забезпечує внесення змін у процес взаємодії, спрямований на зменшення внутрішнього конфлікту, що дозволяє контролювати емоції, потреби [22].

Соціальний інтелект набуває значення професійно важливої якості для будь-якої людини, яка прагне до успішної трудової і суспільної діяльності.

Сьогодні розвиток науки виявив ще один, раніше не дуже помітний аспект соціального інтелекту – його вплив на вибір життєвих сфер самореалізації і успішність людини в професійних видах діяльності, яка багато в чому залежить від ефективності соціальної взаємодії, безпосередньо пов'язаної з рівнем розвитку соціального інтелекту.

Соціальний інтелект виступає в ролі важливої складової структури і є важливою професійною якістю таких професій, як юрист, психолог, лікар, викладач, журналіст і інших, що належать до типу «людина – людина». Соціальний інтелект представника комунікативних професій – це спеціальна гетерогенна здібність, яка полягає в розумінні самого себе, інших людей, їхніх взаємин, а також у прогнозуванні перебігу міжособистісних подій на основі індивідуальних мислен-

невих процесів, афективного реагування на особистісний і соціально-психологічний контекст ситуацій взаємодії та соціального досвіду. Соціальний інтелект виступає однією з професійно важливих якостей практичного психолога. Характеристики соціального інтелекту присутні імпліцитно у переважній більшості переліків професійних якостей.

Численні дослідження відображають лише перелік необхідних здібностей у професійній сфері в структурі соціального інтелекту. Важливість вивчення цих феноменів виникає через необхідність прояснити, чи дійсно соціальний інтелект є професійно значущою якістю, що нового вона вносить в успішність в різних видах діяльності порівняно із загальним інтелектом і особистісними рисами.

Актуалізація проблеми взаємозв'язку соціального інтелекту з лідерством у XXI столітті обумовлена потребою у висококваліфікованих керівних кадрах. Значна частина існуючих досліджень присвячена проблемі розвитку в управлінців необхідних особистісних якостей, а також формуванню професійних знань та вмінь, які дозволяють зробити їх цілеспрямовану діяльність найефективнішою. На сьогодні поняття «соціальний інтелект» безпосередньо не існує в жодному з переліків професійно важливих якостей менеджера, водночас, істотне місце в структурі професійно важливих якостей відводиться комунікативній компетентності, товариськості, вмінню впливати на людей, вирішувати проблеми міжособистісної взаємодії, тобто якостям, які належать до сфери соціального інтелекту. Це дає підставу вважати, що характеристики соціального інтелекту також існують імпліцитно в структурах професійно важливих якостей менеджера. Співставлення теоретичних описів професійно важливих якостей менеджера і феномену соціального інтелекту дозволило підтвердити припущення про те, що соціальний інтелект є професійно важливою якістю менеджера [17].

Окрім дослідження соціального інтелекту спрямовані на професію психолога. В комунікативному плані професія психолога – класичний приклад соціальних спеціальностей, які вимагають інтерперсональних здібностей, тобто таких якостей особистості, які забезпечують успішну взаємодію між людьми, розуміння людей і ефективну дію на них, встановлення контактів, організацію сумісних дій.

Згідно з експериментальними даними, психологи з високим рівнем соціального інтелекту чутливі до характеру соціальних взаємин, здатні

успішно застосовувати широкий спектр соціальних ролей, вирізняються високим рівнем контролю власної поведінки, емоційною саморегуляцією, точністю розрізнення експресивної поведінки. В обробці соціальної інформації вони застосовують аналітичний стиль мислення. Демонструють егоцентричну спрямованість особистості: висока вимогливість до себе та оточуючих зумовлюється складним об'єктом праці практичного психолога та високим рівнем відповідальності за її результати.

Практичні психологи з середнім рівнем соціального інтелекту не завжди точно орієнтуються в результатах поведінки інших, у розрізненні невербальної експресії, у розпізнаванні різних смислів вербальних повідомлень та в аналізі динаміки ситуацій міжособистісної взаємодії, що певним чином ускладнює взаємини з оточуючими, ці фахівці – інтелектуально негнучкі, недовірливі, нечутливі до протиріч і схильні жорстко дотримуватись норм, які й перешкоджають ефективним стосункам.

Практичні психологи з низьким рівнем соціального інтелекту у комунікативній діяльності тривожні, особливо у випадках загрози їхньому професійному статусу. Схильні застосовувати агресивно-підозрілий стиль міжособистісної взаємодії, емоційно нестабільні, індивідуалістично спрямовані (поєднують гуманістичний та егоцентричний стилі з явною перевагою другого з них) [14].

Як показали результати іншого дослідження, дійсно існує статистично значущий вплив соціального інтелекту на успішність діяльності психолога-консультанта. Отримані науковцями дані свідчать про те, що більш високі показники соціального інтелекту частіше зустрічаються у людей, більш успішних у сфері психологічного консультування, тоді як у малоуспішних психологів-консультантів переважають низькі значення соціального інтелекту [5].

Висновки. Аналіз психологічної літератури засвідчив наявність протилежних поглядів на те, чи можна вважати соціальний інтелект взагалі інтелектом. До того ж необхідно з'ясувати чи є соціальний інтелект самостійним психологічним феноменом або соціальний інтелект – це прояв загального інтелекту у соціальних ситуаціях. Теоретичний огляд наукової літератури дає змогу констатувати, що, насамперед, «соціальний» інтелект пов'язаний із розумовими здібностями з обробки соціальної інформації, які фундаментально відрізняються від «академічного» інтелекту.

Також доведено, що соціальний інтелект є суттєвою детермінантою успішності соціальної взаємодії та професійної реалізації особистості. Але важливість подальшого вивчення соціального інтелекту виникає через необхідність прояснити, що саме нового вносить соціальний інтелект як професійно значуща якість в успішність особистості у різних видах діяльності порівняно із загальним інтелектом і особистісними рисами.

Список використаної літератури

1. Абульханова-Славская К.А. Социальное мышление личности: проблемы и стратегии исследования / К.А. Абульханова-Славская // Психологический журнал. — 1994. — №4. — С. 39—55.
2. Айзенк Г.Ю. Интеллект: Новый взгляд / Г.Ю. Айзенк // Вопросы психологии. — 1995. — №1. — С. 111—131.
3. Баширов И.Ф. Социальный интеллект как фактор успешности профессиональной деятельности военного психолога : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.05 / И.Ф. Баширов. — Москва, 2006. — 210 с.
4. Беляева Е.В. Социальный интеллект и психологические качества личности руководителя : дис. ...канд. психол. наук: 19.00.05 / Е.В. Беляева. — Самара, 2005. — 159 с.
5. Берклунд А.В. Социальный интеллект как условие операциональной готовности будущих психологов к консультативной деятельности: дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07 / А.В. Берклунд. — Сургут, 2007. — 208 с.
6. Битянова М.Р. Социальная психология: наука, практика и образ мыслей / М.Р. Битянова. — М.: ЭКСМО. — Пресс, 2001. — 576 с.
7. Бодалев А.А. Личность и общение / А.А. Бодалев. — М.: Междунар. пед. ак., 1995. — 328 с.
8. Геранюшкина Г.П. Социальный интеллект студентов-менеджеров и его развитие в условиях формирующего эксперимента : автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07 / Г.П. Геранюшкина. — Иркутск, 2001. — 24 с.
9. Гилфорд Дж. Три стороны интеллекта / Дж. Гилфорд; пер. с англ.: в кн.: Психология мышления. — М., 1968. — С. 433—456.
10. Емельянов Ю.Н. Теория формирования и практика совершенствования коммуникативной компетентности : дис. ...докт. психол. наук / Ю.Н. Емельянов. — Л., 1990. — 403 с.
11. Кудрявцева Н.А. Единство интеллекта / Н.А. Кудрявцева. — СПб.: Изд-во СПбГУ, 1995. — 222 с. (Научный отчет (Грант РФФИ, 1993—1994).
12. Куница В.Н. Межличностное общение / В.Н. Куница, Н.В. Казаринова, В.М. Погольша. — СПб.: Изд-во СПбГУ, 2001. — 232 с.
13. Лужбина Н.А. Социальный интеллект как системообразующий фактор психологической культуры личности : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.01 / Н.А. Лужбина. — Барнаул, 2002. — 24 с.
14. Ляховец Л.О. Особенности формирования социального интеллекта у будущих психологов : автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.05 / Л.О. Ляховец. — К., 2009. — 18 с.
15. Майерс Д. Социальная психология: учебное пособие для студентов и аспирантов психологических факультетов / Д. Майерс; перевод с англ. В. Гаврилов, С. Шпак и др. — СПб.: Питер, 1997. — 688 с.
16. Михайлова (Алешина) Е.С. Методика исследования социального интеллекта. Адаптация теста Дж. Гилфорда и М. Салливена. Руководство по использованию. — СПб., 1996. — 53 с.

17. Ожубко Г.В. Психологічні засоби формування соціального інтелекту в майбутніх менеджерів : автореф. дис... канд. психол. наук: 19.00.07 / Г.В. Ожубко. — Харків, 2009. — 19 с.
18. Панкова Т.А. Эмоциональный интеллект как фактор социально-психологической адаптации молодых специалистов: автореф. дис. канд. психол. наук: 19.00.05 / Т.А. Панкова. — Москва, 2011. — 31 с.
19. Руденко С.В. Соціальний інтелект як чинник успішності педагогічної діяльності: автореф. дис... канд. психол. наук: 19.00.01 / С.В. Руденко. — К., 2008. — 19 с.
20. Савенков А.И. Эмоциональный и социальный интеллект как предикты жизненного успеха / А.И. Савенков // Вестник практической психологии образования. — 2006. — № 1. — С. 30—39.
21. Саутина Е.С. Психолого-педагогические условия развития социального интеллекта студентов-психологов : автореф. дис... канд. психол. наук : 19.00.07 / Е.С. Саутина. — Тамбов, 2008. — 24 с.
22. Социальный интеллект: теория, измерение, исследование / [под ред. Люсина Д.В., Ушакова Д.В.]. — М.: РАН, 2004. — 176 с.

В статье раскрыто понимание феномена «социальный интеллект». Представлен теоретический анализ взглядов отечественных и зарубежных ученых на проблему соотношения социального и общего интеллекта. Охарактеризована взаимосвязь социального интеллекта и успешности профессиональной деятельности.

Ключевые слова: социальный интеллект, общий интеллект, коммуникативная компетентность, социальное мышление.

In the article the author depicts the understanding of the phenomenon «social intelligence». A theoretical analyses of national and international scientists is presented on the problem of relations of social and general intelligence. The relationship of social intelligence and a successful career is characterized.

Keywords: social intelligence, general intelligence, communicative competence, social thinking.

УДК 159:351.745.5

САВИН О. І.

Інститут психології імені Г. С.Костюка НАПН України

ТРЕНІНГ РЕГУЛЯЦІЇ ВНУТРІШНЬООСОБИСТІСНОГО КОНФЛІКТУ У КОНТЕКСТІ ПРОФІЛАКТИКИ ДЕЛІНКВЕНТНОЇ ПОВЕДІНКИ НЕПОВНОЛІТНІХ

Висвітлені змістовні, організаційно-процедурні аспекти та результати тренінгу регуляції внутрішньоособистісного конфлікту у контексті профілактики делінквентної поведінки неповнолітніх. Наведені результати констатуючого дослідження серед неповнолітніх з різними формами делінквентної поведінки (бійки, здринцтво, вандалізм, дрібні крадіжки та ін.) як підґрунтя для розробки тренінгової програми.

Ключові слова: внутрішньоособистісний конфлікт, делінквентна поведінка, неповнолітні, профілактичний тренінг.

Конструктивне вирішення внутрішньоособистісного конфлікту означає переборювання різних труднощів, це свого роду дії, спрямовані на зниження гостроти суперечностей, відновлення узгодженості внутрішнього світу особистості, досягнення внутрішньої рівноваги і стабільності. Особливого значення профілактика внутрішньоособистісного конфлікту набуває у неповнолітніх, чия психіка є ще не повністю сформованою та підвищено чутливою до впливів оточуючого середовища.

Результати проведеного нами констатуючого дослідження свідчать про те, що існує прямий взаємозв'язок та вплив внутрішньоособистісного конфлікту на психічне здоров'я та делінквентну поведінку неповнолітніх. Основні результати дослідження виглядають таким чином.

Підвищення внутрішньоособистісної конфліктності зумовлює зростання нонконформізму,

зниження здатності до самоприйняття на тлі певної деперсоналізації. За рахунок зниження комунікативних здібностей відбувається відповідне зменшення здатності до прийняття інших. Внутрішня конфліктність пов'язана із тенденцією до самозвинувачення через знижену інтернальність та зменшені організаторські здібності. Вона також пов'язана із заниженою самоцінністю через боязкість та тривожну невпевненість. Також конфліктність залежить від нервово-психічної нестійкості, яка постійно піддається виснаженню внаслідок надмірної перманентної напруженості та фрустрованості, що може породжувати істероїдні реакції у вигляді нав'язливої дружності та зорієнтованості на соціальне схвалення. Зазначене виснаження породжує схильність до психастенії через що значно послаблюється самокерівництво. Внутрішня конфліктність хоча й не набуває стійких агресивних про-